

EDMUND FRYCKÓWSKI

Bydgoszcz

Z BADAŃ NAD PRACĄ I ŻYCIEM KOBIEŃ WIEJSKICH

Henryk Bednarski, *Społeczna rola kobiet wiejskich. Studium socjologiczne wsi województwa bydgoskiego, toruńskiego i wrocławskiego*, Bydgoszcz 1976, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Seria F, Nr 10, s. 206, streszczenie w języku angielskim, cena 55,- zł.

Wzrastająca rola kobiet w społecznym i ekonomicznym życiu wsi powoduje pilną potrzebę bardziej szczegółowych, wielostronnych badań problemów związanych z przeobrażeniami w życiu i pracy kobiet wiejskich. Temu społecznemu zapotrzebowaniu odpowiada książka Henryka Bednarskiego pt. „Społeczna rola kobiet wiejskich”. Zapowiedź tej rozprawy stanowiły dwa artykuły, jakie ukazały się w kolejnych „Pracach Komisji Filozofii i Socjologii” Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego. Pierwszy z nich, zatytułowany „O niektórych problemach pracy i życia kobiet wiejskich”¹, zawiera sprawozdanie z badań przeprowadzonych w byłym powiecie tucholskim w województwie bydgoskim. Autor objął badaniami 318 kobiet mieszkających na wsi i pracujących we własnych gospodarstwach rolnych. Artykuł przedstawia wzajemne związki między gospodarstwem domowym a gospodarstwem rolnym oraz problemy czasu wolnego i uczestnictwa kobiet wiejskich w kulturze. Drugi artykuł, pt. „Drogi kobiet wiejskich do zawodu rolnika”², opiera się na badaniach 1150 kobiet, zamieszkających we wszystkich byłych powiatach województwa bydgoskiego. Autor krytycznie ocenia stan wykształcenia i kwalifikacji zawodowych ogółu rolników, w tym zwłaszcza kobiet. Z badań wynika, że kobiety wiejskie wybierają zawód rolnika w decydującej mierze pod wpływem rodziny i instytucji małżeństwa (44,2%) oraz w wyniku przymusu ekonomicznego i społecznego wbrew własnej woli (35,4%). Świadomie zawód rolnika wybiera jedynie 11,6% kobiet.

Wracając do ostatnio wydanej książki H. Bednarskiego pt. „Społeczna rola kobiet wiejskich”, trzeba stwierdzić, że Autor postawił sobie ambitne zadanie całościowego przedstawienia roli społecznej kobiet wiejskich, rozumianej jako ogół obowiązków, wynikających dla kobiet z faktu przynależności do różnych grup społecznych i zawodowych oraz wykonywania przez nie rzeczywistych czynności zawodowych i pozazawodowych (s. 11). Dodajmy od razu, że Autor pojmuje „rolę społeczną” funkcjonalnie, a nie normatywnie, a więc rozumie ją jako zespół konkretnych działań, zachowań i czynności, a nie jako zespół bądź wzorzec oczekiwań. Główną metodą badań były badania terenowe. Dla zebrania materiału empirycznego Autor zastosował następujące techniki badawcze: wywiady z kobietami i przedstawicielami władz lokalnych, obserwacje bezpośrednie pracy i życia kobiet w indywidualnych gospodarstwach rolnych

oraz analizę dokumentów oficjalnych i osobistych. Badania terenowe zostały przeprowadzone w wytypowanych drogą doboru stratyfikowanego wsiach rozlokowanych we wszystkich 21 byłych powiatach byłego województwa bydgoskiego (obecnie w przybliżeniu województwo bydgoskie, toruńskie i wrocławskie). Badaniami objęto łącznie 1150 kobiet. Wszystkie respondentki pracowały na własnych, indywidualnych gospodarstwach rolnych i były kobietami zamężnymi. Badane kobiety miały w większości wykształcenie podstawowe (59,4%) i niepełne podstawowe (27,2%). Tylko 17,6% respondentek posiadało wykształcenie ponadpodstawowe.

Omawiana praca składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów i zakończenia.

Wstęp zawiera przegląd literatury przedmiotu oraz uzasadnienie tematu badawczego. I rozdział przedstawia problematykę, cel i metody badań, II rozdział zawiera zwięzły zarys historyczny przemian społecznej roli kobiet wiejskich w Polsce od czasów wspólnoty pierwotnej do okresu Polski Ludowej. Rozdział ten nie jest jedynie podtytułowanym wymogami logicznej konstrukcji, wstępem do rozdziałów następnych, będących sprawozdaniem z badań, ale jest z nimi merytorycznie integralnie związany. Jak wykazują bowiem badania, w świadomości mieszkańców wsi wciąż jeszcze silne są pozostałości starych nawyków, poglądów i obyczajów. Dlatego też dla zrozumienia wsi współczesnej konieczne jest uzmysłowienie sobie historycznego procesu przeobrażeń społecznej roli kobiet wiejskich i ukazanie społecznej genealogii relikwów przeszłości funkcjonujących współcześnie i hamujących postęp społeczny na wsi. Np. wiadomo, że w czasach feudalnych dziewczęta wiejskie wydawano za mąż bardzo wcześnie i najczęściej bez ich woli. Ale i dziś jeszcze – jak stwierdza Autor – istnieje silna presja środowiska, aby dziewczyny wychodziły za mąż w granicach 18–22 lat. Te, które za mąż nie wyjdą, są pośmiewiskiem całej niemal wsi. „że nikt ich nie chciał”. Są one często zmuszane do najcięższych prac w gospodarstwie i obiektem wyładowywań złości oraz przedmiotem kłótni rodzinnych.

Rozdział III zatytułowany „Społeczna rola kobiet w rodzinach wiejskich” zawiera następujące zagadnienia: demograficzną i społeczno-ekonomiczną odmienność małżeństwa i rodziny wiejskiej, kryteria doboru małżeństw wiejskich; rolę kobiety w wykonywaniu ekonomicznych funkcji rodziny wiejskiej; rolę kobiety w spełnianiu przez rodzinę wiejską funkcji wychowawczych, rolę kobiety wiejskiej w wykonywaniu przez rodzinę funkcji integracyjno-ekspresyjnej oraz kierunki przemian społecznej roli kobiet w rodzinie wiejskiej.

Autor wykazuje, że odmienność i swoistość rodziny chłopskiej polega przede wszystkim na ścisłym powiązaniu ról rodzinnych i produkcyjnych, interesów rodziny i gospodarstwa rolnego. Rodzina wiejska pracująca w indywidualnym gospodarstwie rolnym jest, w odróżnieniu od konsumpcyjnej rodziny miejskiej, wspólnotą produkcyjno-konsumpcyjną dla swoich członków. Rodzina pełni tu rolę załogi produkcyjnej gospodarstwa, w wyniku czego na grunt rodziny przenoszone są układy stosunków społecznych właściwe grupie wytwarzającej. Stąd też kobieta wiejska w ramach gospodarstwa domowego wykonuje bezpośrednio czynności wchodzące w zakres przeciętnego gospodarstwa domowego, a ponadto wykonuje czynności związane z obsługą gospodarstwa rolnego, głównie hodowli.

Niezwykle cenne dla nauczycieli pracujących na wsi są rozważania Autora na

temat roli kobiety w spełnianiu przez rodzinę wiejską funkcji wychowawczych. Na wsi tradycyjnej proces wychowania odbywał się przede wszystkim w rodzinie. Był on związany z produkcją i rodzinną organizacją pracy. Doniosła rola w procesie wychowania dzieci w rodzinie przypadła kobiecie. Ona organizowała i spełniała bezpośrednio całokształt funkcji pielęgnacyjno-opiekuńczych zarówno nad dziećmi, jak również w pewnym stopniu i nad całą rodziną. Funkcja pielęgnacyjno-opiekuńcza spełniana przez kobiety obejmowała także całokształt obowiązków wypływających z leczenia chorych dzieci i pozostałych członków rodziny. Kobietom wiejskim zawdzięczamy dorobek tzw. „medycyny ludowej”. W związku z tym Autor trafnie zwraca uwagę, że „zdobyte przez wiele pokoleń kobiet i przekazywanie z pokolenia na pokolenie umiejętności pielęgnacji i leczenia chorych zostały w wiekach średnich, a także i później (w Polsce w ciągu wieku XV–XVIII) wykorzystane przeciwko nim samym, ściągnęły na nie zarzut czarownictwa. Stąd pod hasłami walki z czarownictwem walczono najczęściej z najbardziej światłymi, wyrastającymi ponad swoje otoczenie kobietami, nie tylko wiejskimi” (S. 63). Decydującym środkiem wychowawczym w rodzinie chłopskiej była praca. Pod kierunkiem kobiety dzieci wdrażały się do pracy w domu, obejściu, przy hodowli zwierząt oraz w pracy na polu. Poważne zmiany w dziedzinie wychowania na wsi zaszły w dobie Polski Ludowej. Rodziny chłopska utraciła prymat w zakresie wychowania dzieci. Jak wynika z relacjonowanych badań, 65% respondentek traktuje szkołę jako najważniejszą instytucję wychowawczą na wsi. Tylko ok. 25% badanych kobiet wymienia na pierwszym miejscu rodzinę, a pozostałe (ok. 10%) wymieniają inne instytucje (najczęściej kościół). Dzieci w poważnym stopniu zostały uwolnione od obowiązku pracy w gospodarstwie. Trzeba jednak w tym miejscu zauważyć, że to widoczne odciążenie dzieci od pracy w gospodarstwie spowodowało dalszy wzrost obowiązków i obciążenia pracą kobiet, które muszą wykonywać dodatkowo również czynności będące do tej pory domeną dzieci. Znacznie mniejsze przeobrażenia nastąpiły na współczesnej wsi polskiej w zakresie spełnianych przez kobiety funkcji opiekuńczo-wychowawczych nad dziećmi w wieku przedszkolnym. Nie znana jest na wsi instytucja żłobków, bardzo słabo rozwinięte są przedszkola w okresach spiętrzonych prac polnych. W tym czasie tylko ok. 6% badanych kobiet korzystało z pomocy przedszkoli i dziecińców.

Poruszone wyżej problemy wychowawcze rodziny wiejskiej mają tak duży ciężar gatunkowy, że wymagają z pewnością dalszych pogłębionych i szczegółowych badań. Badania te są m. innymi potrzebne wyższym szkołom pedagogicznym, których absolwenci w znacznym procencie będą pracowali w szkołach wiejskich. Muszą oni posiadać głęboką znajomość cech wyróżniających proces wychowania w rodzinie wiejskiej, co pozwoli im na dobór odpowiednich metod pracy wychowawczej. Nauczyciel wiejski musi umieć pomóc w rozwiązaniu różnorodnych konfliktów występujących w rodzinach wiejskich, a wynikających z niezbyt wysokiego jeszcze poziomu wiedzy i kultury pedagogicznej rodziców, sprzeczności interesów gospodarstwa z prawem dzieci do nauki i zabawy, czy też z nowych dążeń i aspiracji młodzieży pozostającej na wsi w rodzicielskich gospodarstwach. Nauczyciel ma moralny obowiązek udzielania pomocy kobiecie wiejskiej, która wciąż jeszcze zmuszona jest samotnie poszukiwać rozwiązań tych konfliktów. Jak przygotować studenta – przyszłego nauczyciela do tej trudnej

i odpowiedzialnej pracy wychowawczej na wsi? Jest to problem o wielkiej doniosłości społecznej. W omawianej pracy problem ten nasuwa się wyraźnie. Wymaga on jednak dalszych szczegółowych badań, do których czytelnik chciałby zachęcić Autora „Społecznej roli kobiet wiejskich”.

Interesujące są też uwagi Autora o roli kobiety wiejskiej w wykonywaniu przez rodzinę funkcji integracyjno-ekspresyjnej. Badania wykazały, że spośród wszystkich członków rodziny kobieta najpełniej odczuwa potrzebę organizowania w rodzinie sprzyjającej atmosfery i klimatu dla pełnego rozwoju życia uczuciowego i ekspresji osobowości jej członków. W tradycyjnej rodzinie chłopskiej dominowały stosunki pracy nad stosunkami osobistymi, stąd też niedorozwinięte było życie emocjonalne rodziny. Jeszcze i obecnie (co potwierdzają badania S. Kawuli³) życie uczuciowe w rodzinach wiejskich jest dość ubogie, szczególnie między rodzicami a dziećmi, chociaż wskutek przeobrażeń zachodzących w gospodarstwie rolnym i w modelu zawierania małżeństw wskutek szerszego uczestnictwa rolników w życiu i kulturze ogólnonarodowej widoczna jest coraz silniejsza tendencja do humanizacji życia rodzinnego w środowisku wiejskim. Znajomość tej problematyki jest również niezwykle potrzebna nauczycielowi pracującemu na wsi.

Rozdział IV pt. „Role zawodowe kobiet wiejskich” omawia: drogi kobiet wiejskich do zawodu rolnika, proces profesjonalizacji pracy zawodowej kobiet wiejskich, kwalifikacje zawodowe i aspiracje zawodowe kobiet pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Autor dochodzi do wniosku, że charakterystyczną cechą przemian zachodzących w układzie ról społecznych w rodzinie chłopskiej jest coraz bardziej wyraźne wyodrębnianie się zakresu zadań i czynności określających role zawodowe członków rodziny, w tym pogłębiający się proces identyfikacji kobiet wiejskich z rolą zawodową rolnika. Równoległe następuje także rozszerzenie i pogłębianie się procesów przekształcania wielokierunkowej i mało kwalifikowanej pracy kobiet wiejskich w gospodarstwie rolnym w coraz bardziej kwalifikowaną i wyraźnie określoną pracę zawodową.

Rozdział V: „Kobieta jako kierownik gospodarstwa domowego” traktuje o: gospodarstwie domowym a gospodarstwie rolnym, wyposażeniu wiejskich gospodarstw rolnych, przemianach w zakresie organizacji pracy i obowiązków kobiet w wiejskim gospodarstwie domowym oraz o perspektywach rozwoju gospodarstw domowych na wsi. Autor słusznie zauważa, że kobieta wiejska jednoczy dwa istotne ogniwa pracy i życia na wsi: gospodarstwo domowe i gospodarstwo rolne, tworząc z nich spójną i funkcjonalną całość. Jednak trzeba stwierdzić, że wiejskie gospodarstwa domowe prowadzone są w dużym stopniu w sposób tradycyjny. Racjonalizacja gospodarstw domowych na wsi jest procesem trudnym i długotrwałym. Celem tego procesu powinno być stopniowe ograniczanie funkcji produkcyjnych gospodarstw domowych, w czym Autor słusznie upatruje jeden z istotnych warunków pełnego społecznego wyzwolenia kobiety wiejskiej.

VI Rozdział pt. „Aktywność społeczno-polityczna kobiet wiejskich” zawiera następującą problematykę: funkcje organizacji politycznych i społecznych na wsi, uwarunkowania i kryteria oceny aktywności społeczno-politycznej kobiet wiejskich, udział

kobiet w pracy organizacji politycznych, społeczno-politycznych i społeczno-gospodarczych działających na wsi oraz społeczno-gospodarcze funkcje kół gospodyń wiejskich. Autor stwierdza stosunkowo niski stan aktywności społeczno-politycznej kobiet wiejskich, ukazując szereg przyczyn obiektywnych i subiektywnych tego stanu rzeczy. Jednak jest sprawą charakterystyczną, że kobiety należące do działających na wsi organizacji, zwłaszcza o charakterze politycznym, z reguły pozytywnie wyróżniają się na tle środowiska jako dobrzy rolnicy i światli obywatele. Mogą one „służyć jako godny do naśladowania przykład dla ogółu kobiet wiejskich, wskazując im drogi wyjścia poza zamknięty krąg rodziny, gospodarstwa i społeczności lokalnej” (s. 189).

Rozdział VII „Czas wolny i problemy uczestnictwa w kulturze” omawia następujące zagadnienia: czas wolny jako zjawisko społeczne, budżet czasu kobiet wiejskich, czynniki przyspieszające wzrost ilości czasu wolnego. Brak czasu wolnego ma dla kobiet wiejskich daleko idące konsekwencje, powoduje bowiem hamowanie procesu rozwoju ich osobowości, utrudnia zdobywanie wiedzy i pogłębianie kwalifikacji zawodowych, wpływa na znaczne zubożenie ich życia kulturalnego, co w dalszej konsekwencji obniża ich pozycję społeczną. Należy przy tym zaznaczyć, że im większe są ambicje zawodowe kobiet, im większą wykazują troskę o prowadzenie na wysokim poziomie gospodarstwa domowego, tym większa zachodzi kolizja między tymi ambicjami a interesem osobistym jednostki, zwłaszcza jej prawem do czasu wolnego. W walce interesów ekonomicznych z prawem do wszechstronnego rozwoju osobowości priorytet uzyskują zazwyczaj interesy gospodarstwa kosztem rezygnacji z aspiracji kulturalnych.

Książkę zamykają „Uwagi końcowe i wnioski”, które nie są zwykłym podsumowaniem badań, lecz zawierają szereg przekonujących uogólnień, mogących stanowić punkt wyjścia do określenia działań praktycznych, mających na celu polepszenie warunków bytowania kobiet wiejskich.

W sumie omawiana książka stanowi cenny wkład do badań nad społeczną rolą kobiet wiejskich w Polsce Ludowej. Zainteresuje ona z pewnością nie tylko wąskie grono socjologów wsi, ale również socjologów wychowania, pedagogów, ekonomistów, wiejskich działaczy społeczno-politycznych i gospodarczych oraz przedstawicieli władz administracyjnych i oświatowych. Dodatkowym walorem rozprawy jest to, iż cechuje ją płynna narracja i precyzyjny język.

Aczkolwiek praca ma przede wszystkim charakter sprawozdania z badań, to jednak nie przytłacza ona czytelnika nadmiarem danych statystycznych, lecz zawiera również bardzo interesującą warstwę opisową, bogatą w refleksje ogólnosocjologiczne i filozoficzne, które mogą stanowić źródło inspiracji zarówno do dalszych badań naukowych, nad tematem, jak i do teoretycznych poszukiwań racjonalnych i humanistycznych sposobów rozwiązywania nieantagonistycznych sprzeczności między siłami wytwórczymi a stosunkami produkcji w sektorze indywidualnej gospodarki chłopskiej. Rozważania Autora dotyczące dialektyki wzajemnego oddziaływania na siebie sił wytwórczych i stosunków produkcji, produkcji i konsumpcji oraz bazy i nadbudowy w odniesieniu do polskiej wsi indywidualnej mają doniosłe znaczenie metodologiczne i praktyczne. Autor nie ogranicza się przy tym do sformułowania wniosków krótkofalowych, mających na celu doraźne polepszenie warunków życia kobiet wiejskich w ramach

istniejącej struktury społecznej, ale ukazuje konieczność dalekosiężnych przemian społecznych. Wskazane wyżej implikacje teoretyczne mają walor uniwersalny: wychodzą poza badane województwo bydgoskie, toruńskie i włocławskie i są aktualne dla indywidualnej gospodarki chłopskiej w całym kraju.

PRZYPISY

- ¹ H. Bednarski, O niektórych problemach pracy i życia kobiet wiejskich, „Prace Komisji Filozofii i Socjologii” IV, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, seria F, nr 8 Warszawa-Poznań 1976, s. 23-38.
- ² H. Bednarski, Drogi kobiet wiejskich do zawodu rolnika, „Prace Komisji Filozofii i Socjologii” V, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, seria F, nr 9, Warszawa-Poznań 1976, s. 3-13.
- ³ S. Kawula, Rodzina wiejska a wychowanie, Toruń 1973, s. 44-45.